

РОЛЬ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ У ВИРІШЕННІ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ АПК УКРАЇНИ

Україна є потужною аграрною державою. За даними Держстату України, у виробництві сільськогосподарської продукції підприємства і громадяни використовують 36,5 млн. га сільськогосподарських угідь (61% території України). В аграрному секторі працює 16% зайнятого населення. У 2010 р. частка сільського господарства, мисливства та лісового господарства у загальному обсязі валової доданої вартості всіх галузей національної економіки склала 8,2%. Частка України у світовому виробництві соняшнику становить 21%, ячменю – 8%, цукрових буряків – 6%, ріпаку – 5%, пшениці - 4%, молока коров'ячого – 3%. У 2010 р. було експортовано продукції сільського господарства і харчової промисловості на 9,9 млрд. дол. США, що становило 19% загальної вартості експорту товарів з України. Підкреслимо, що ці результати отримані за умов низької ефективності використання природного агроресурсного, працересурсного, науково-технічного потенціалу держави. Можливо і необхідно суттєво підвищити продуктивність сільського господарства, збільшити обсяги виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, підвищити якість продуктів харчування. Це дозволить покращити забезпечення продовольством власного населення і зміцнити позиції України на світових агропродовольчих ринках. Помітну роль у науковому обґрунтуванні вирішення складних проблем розвитку АПК України повинна зіграти і суспільна географія.

Географія сільського господарства є загальновизнаною і досить "консервативною" складовою суспільної географії. В центрі уваги економіко-географів традиційно знаходяться територіальні особливості використання земель, чинники і закономірності розміщення сільськогосподарського виробництва, проблеми районування галузі, наукове обґрунтування вдосконалення територіальної спеціалізації сільського господарства. До провідних методів економіко-географічного дослідження сільського господарства належать історичний, статистичний, картографічний, експедиційний, порівняльно-географічний, виробничо-територіальної типізації сільськогосподарських підприємств, районування та ін. Сучасні теоретико-методичні засади наукової дисципліни сформовані працями А.Ракитникова, І.Мукомеля, К.Іванова, В.Крючкова, М.Пістуна, В.Нагірної та інших учених. Роль картографічного методу в географічному вивченні сільського господарства глибоко розкрита М.Нікішовим, А.Золовським, В.Шоцким, І.Левицьким та ін.

Водночас тлумачення географії сільського господарства як суто галузевої наукової дисципліни у 70-80 роках ХХ ст. увійшло у протиріччя з інтенсивним розвитком міжгалузевих зв'язків аграрного виробництва, збільшенням обсягів і глибини промислової переробки сільськогосподарської сировини. В результаті закономірно зростає увага до формування сировинних зон підприємств харчової

промисловості, виявлення територіальних диспропорцій між виробництвом сільськогосподарської сировини і потужностями з її переробки, зменшення втрат сировини та її якості на стадіях вирощування, збирання, транспортування, зберігання і промислової переробки. Завдяки працям М.Паламарчука, К.Іванова, В.Тюрина, Р.Язиніної, М.Пістуна, Т.Худякової, В.Нагірної, Т.Козаченко, Г.Балабанова та інших дослідників відбулося розширення предметного поля географії сільського господарства до наукових основ територіальної організації АПК.

Логічним продовженням цієї тенденції стала поява на рубежі століть перших географічних робіт, присвячених дослідженню продовольчих ринків. Сутність геомаркетингового підходу до розвитку продовольчого ринку полягає в наступному: визначення територіальної диференціації у попиті на продукти харчування; регіональний та регіонально-галузевий аналіз пропозиції (виробництво, місцеві резерви, обсяги, структура та динаміка пропозиції продовольчих товарів на регіональних ринках); вивчення географії цін і факторів, що їх обумовлюють; аналіз міжрегіональної диференціації рівня споживання продуктів харчування, виявлення залежності між обсягами, динамікою товарообороту продовольчих товарів та рівнем соціально-економічного розвитку регіонів; аналіз географічного розподілу товарообороту; обґрунтування прогнозу розвитку регіональних продовольчих ринків; оцінка конкурентних позицій України та регіональних продовольчих комплексів на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Іншим перспективним напрямом еволюції теоретичних засад географії сільського господарства (на перетині з предметним полем географії населення) стало формування в останній чверті ХХ ст. географії сільської місцевості. Головною метою наукових досліджень послідовників даного напрямку (С.Ковальов, О.Алексеев, В.Максимов, А.Доценко, В.Загородній, Т.Нефедова та ін.) є комплексне вивчення сільської місцевості з урахуванням усіх виконуваних нею функцій: соціодемографічної, розселенської, агровиробничої, лісогосподарської, промислової, транспортно-комунікаційної, рекреаційної, історико-культурної тощо. Про важливість такого підходу свідчать глибинні взаємозв'язки між станом сільського соціуму, агроландшафтів і результатами господарювання на селі. Зі здобуттям незалежності у сільському господарстві України відбулися кардинальні соціально-економічні перетворення. Докорінно перебудовуються майнові і земельні відносини, створено нові організаційно-правові виробничі структури на основі приватної власності на землю і майно. Власниками земельних паїв стали 6,9 млн. громадян. Україна має потужний природний агроресурсний потенціал, віковий досвід хліборобської праці, в умовах глобальної продовольчої кризи складається сприятлива для нашої країни кон'юнктура на світових агропродовольчих ринках. Проте сучасні обсяги виробництва продукції сільськогосподарського походження і споживання продовольства абсолютно не задовольняють суспільних потреб. Необхідні критична оцінка отриманих результатів, виявлення причин

й наслідків соціальних та економічних втрат, а головне – обґрунтування раціональної траєкторії подальшого розвитку.

Високу наукову цінність має дослідження Інституту соціології НАН України на замовлення Держкомзему України «Оцінювання проведення земельної реформи в Україні» (Київ, 2010), яке охопило 1600 власників земельних паїв з 12 різних регіонів України. Зокрема, було встановлено наступне: середній вік опитаних власників паїв становить 53,7 роки, 39,8% респондентів є пенсіонерами; 25,3% респондентів відносять свої сім'ї до категорії бідних, ще 3,8% – до злидених; 83,8% респондентів здали власні паї в оренду; лише 9,5% опитаних обробляють земельний пай самостійно. Літні і незаможні люди неспроможні ефективно використовувати землі сільськогосподарського призначення. Звідси випливає необхідність розгортання наукових досліджень географічних особливостей орендних відносин в Україні, розвитку кооперування в сільському господарстві, підвищення рівня концентрації і спеціалізації виробництва.

Класичні наукові підходи до обґрунтування територіального поділу праці в сільському господарстві передбачають аналіз структури товарної продукції сільськогосподарських виробників. Тривалий період в колишньому СРСР джерелами такої інформації були статистичні річні звіти сільськогосподарських підприємств. Втім реальності сучасної України свідчать про те, що саме господарства населення перетворились на провідний сектор сільськогосподарського виробництва (понад 55% валової продукції галузі у 2010 р.). В окремих регіонах частка господарств населення є панівною: Закарпатська область – 96,1%, Чернівецька – 78,9%, Рівненська – 77,9%, Івано-Франківська – 77,3%, Львівська – 73,7%, Волинська – 73,3%, Житомирська – 72,9%. Кардинально змінилися пропорції між основними товаровиробниками продукції рослинництва і тваринництва. Якщо у 1990 р. господарства населення забезпечили виробництво 35,2% всієї продукції тваринництва, то у 2010 р. їхня частка зросла до 55,3%. Наприклад, за даними Держстату України, понад 80% молока виробляється у господарствах населення, саме вони формують і товарну пропозицію на ринку. Таким чином, один метод виробничо-територіальної типізації сільськогосподарських підприємств сьогодні не забезпечить отримання коректних висновків про територіальну спеціалізацію сільського господарства. Достовірна інформація про виробництво сільськогосподарської продукції в особистих підсобних господарствах населення, колективних садах і городах, дачних ділянках відсутня. Органи державної статистики проводять лише вибіркові обстеження сільськогосподарської діяльності господарств населення, результати яких відносно репрезентативні лише на рівні держави в цілому. Враховуючи вкрай обмежені можливості фінансування науково-дослідних робіт, самостійно організувати подібні обстеження навіть на рівні адміністративної області фахівці в галузі географії сільського господарства нездатні. Тому ґрунтовні роботи в галузі сільськогосподарського районування фактично відсутні, суспільство

має лише орієнтовну уяву про реальну територіальну спеціалізацію сільського господарства сучасної України.

Тому для фахівців у галузі географії сільського господарства принципово важливе значення має Закон України "Про сільськогосподарський перепис" і розпорядження Кабінету Міністрів України «Про проведення Першого всеукраїнського загального сільськогосподарського перепису» у липні 2012 р. Розвинуті країни світу проводять загальні сільськогосподарські переписи один раз на 5 років (США, Канада) і навіть кожні 4 роки (ФРН, Нідерланди). За рекомендаціями Сільськогосподарської та продовольчої організації ООН один раз на 10 років проводяться Всесвітні сільськогосподарські переписи. Запровадження в Україні регулярних сільськогосподарських переписів за єдиною програмою забезпечить отримання об'єктивної і дуже цінної вихідної інформації про сільськогосподарські підприємства та домогосподарства на всій території держави. Паралельно слід розробляти спеціалізовану ГІС, придатну для використання результатів, отриманих в процесі проведення сільськогосподарських переписів. Це створить надійну основу для обґрунтування державної політики у галузі вдосконалення територіальної спеціалізації сільського господарства.

Новим перспективним напрямом прикладних економіко-географічних досліджень може бути обґрунтування стратегій територіального розвитку великих агрохолдингів – вертикально інтегрованих компаній, що успішно конкурують на вітчизняному та зарубіжних ринках. Наприклад, ВАТ «Миронівський хлібопродукт» об'єднує всі технологічні ланки агропромислового циклу (від вирощування зерна, виробництва комбікормів до індустріального птахівництва і реалізації м'яса бройлерів та інших м'ясопродуктів через власну торговельну мережу). Станом на початок 2011 р. холдинг мав у власності та як орендар земельний фонд загальною площею 280 тис. га, розташований у різних регіонах України.